

Els anxanetes són genets o feristeles?

Joan Bofarull

Una de les paraules més conegudes del lèxic casteller és "anxaneta". Però també és una de les més estranyes: no sabem si és masculina o femenina i, encara que acaba en "-eta", no està clar que sigui un diminutiu. El seu origen és un autèntic misteri sobre el qual s'han formulat, com a mínim, sis teories diferents:

De l'àrab "cim"

La teoria més antiga que coneixem l'explicà Francesc Blasi l'any 1906 "No cal duptar que anxaneta es un nom arabich... es una corrupció de alçanad, que en arabich vol dir «la cima», «lo cimall», lo punt més elevat d'una cosa»" (Copiat a Català, 1979-1981, II, 885). Emili Morera la recollí al volum dedicat a la "Província de Tarragona", dins de la Geografia General de Catalunya dirigida per Carreras Candi. No sabem en quin any es publicà aquell volum, però l'obra enciclopèdica s'edità entre els anys 1908 i 1918. Diu Morera (191-, 798): "anxaneta, paraula que sembla d'origen alarb, al cim del castell". Però Dolors Bramon (2005, 130) ha demostrat que "no hi ha notícies del pretès mot àrab az-zaneta, «la fi, l'extrem»".

Una paraula pre-romana

Al mecanoscrit "Els Xiquets de Valls: Estudi històric i etnogràfic dels castells", Joan Amades especulava dient "qui sap si l'anxaneta vol dir casteller, en parla preromana". Aquest treball fou la base del llibre Els Xiquets de Valls, que Amades publicà l'any 1934 (Amades, 2001, 48; Bofarull, 2009), on explica aquesta hipòtesi amb paraules molt semblants. Aquesta teoria té l'avantatge que, com que no coneixem la llengua dels ibers, ningú no la pot rebatre definitivament. Però resulta bastant audaç proposar que els castells tenen més de 1.400 anys d'antiguitat si has de reconèixer que "Són poquíssimes les cites històriques que es troben dels castells; nosaltres sols en coneixem tres" (Amades, 2001, 16). No ens consta que, avui en dia, ningú defensi aquesta hipòtesi.

De l'occità "engana"

Joan Amades va enviar alguns exemplars del seu llibre a diferents persones, entre les quals Lluís Faraudo i de Saint-Germanin, un ex-militar, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, que es dedicava a la

bibliofília i al lèxic català medieval. A l'arxiu de Joan Amades es conserva la carta on aquest senyor el felicitava i li feia un suggeriment: "Volgueu doncs acceptar la meva modesta i ben sincera felicitació i al mateix temps admetre indulgentment una suggerència meva sobre l'origen etimològic de la veu enxaneta que, més ben grafiada al Diccionari Aguiló sota la forma enjaneta, estimo sinònima de enganeta, diminutiu d'engana, nom català i provençal d'una espècie de sageta o fletxa de guerra i de caça (...) no vos sembla (...) al penell vivent que vé a representar el minyó enfilat al damunt de tots sos companys ostentant una bandera?".

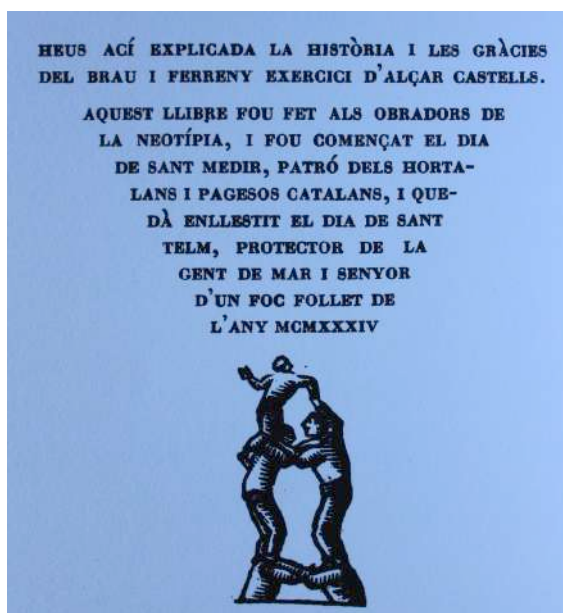

Lluís Faraudo de Saint-Germain [IEC]

Sembla que aquesta explicació va convèncer Joan Amades, que la va recollir al seu *Costumari*: "El darrer pis el forma un infant qualificat d'anxeneta, nom arcaic del terme penell. A voltes imita aquest estri, obrint i tancant els braços per a simular el moviment de la veleta" (Amades, 2005-2006, III, 72). Actualment aquesta teoria és molt minoritària, però durant uns anys va tenir bastant d'èxit (Blasi, 1997, 25-26; Coromines, 1980-2001, III, 363), per això molts diccionaris escriuen "enxaneta" amb "e".

Afegeixo aquí un detall anecdòtic, però significatiu de la personalitat de Joan Amades: la carta de Lluís Faraudo està datada el dia 12 d'abril de 1934. Això resulta sorprenent perquè el colofó del llibre diu que "quedà enllestit el dia de sant Telm, protector de la gent de mar i senyor d'un foc follet, de l'any MCMXXXIV". Sant Telm és el 14

d'abril, i és bastant sorprenent que el senyor Faraudo rebés un llibre i escrivís la carta d'agraïment dos dies abans que el llibre quedés enllestit. No crec que el servei de correus fos tan ràpid.

Colofó del llibre *Els Xiquets de Valls* de Joan Amades

Una possible explicació és que, en realitat, el llibre ja estava acabat alguns dies abans, però Joan Amades va voler que hi constés concretament aquest dia, per algun motiu determinat. Què més passava el dia 14 d'abril de 1934? La gran majoria de catalans celebrava el tercer aniversari de la Segona República Espanyola, però Joan Amades deia ben clar que ell no la celebrava, que allò no era una festa de veritat, sinó una circumstància passatgera que aviat no recordaria ningú, perquè les festes de veritat són les dels sants, que duraran per sempre.

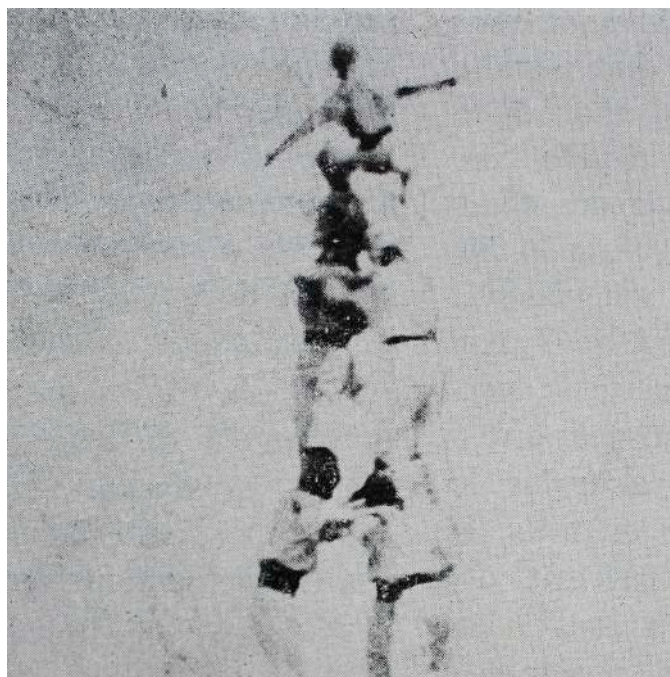
Dels "genets" àrabs o amazigs

Una altra teoria creu que la paraula "anxaneta" podria ser germana de "genet". El reconegut arabista Federico Corriente, desaparegut fa poc, creia que és un arabisme (Corriente, 2003) mentre Dolors Bramon (2005, 2008), li atribueix un origen amazig. Aquesta paraula ha donat nom a diversos municipis: Atzeneta del Maestrat, Atzeneta d'Albaida, (Carrera, 2017) Sanet i Benisanet, i també alguns topònims menors.

Sebastián de Covarrubias (1995, 683) explicava que: "Otros dicen que jinetes son cierta nación y casta de árabes, dicho cenetas o cenetes, que viven en las montañas de África, y son belicosos y grandes hombres de a caballo" i Joan Coromines (1980-2001, III,

363) hi estava d'acord: "els zenetes eren genets famosíssims i extraordinàriament hàbils i àgils".

Troblem "genet" en la llengua catalana des del segle XIII, per exemple a la crònica de Jaume I: "Nós estan en Xàtiua haguem ardit d'aquells cauallers genets que eren entrats en la terra", que aquí parla dels genets moros. En canvi, aquesta frase de la crònica de Pere IV: "Fo acordat que tramettés XXV hòmens a cavall de la geneta" (citada per Alcover i Moll) ja es refereix a un cos militar cristià creat a imitació dels zenetes. Aquests soldats portaven armes lleugeres: "«llances curtes o ginetes», «siella jineta», «espada jineta»" (Bramon, 2005, 130).

Un pom de dalt de transició [*Món Casteller*]

Un petit àngel femení

Joan Brugués (2014) va proposar que la paraula "anxaneta" podria venir del diminutiu femení d'àngel. La seva teoria exagera el poder de l'Església en les festes populars: "Sobre si les figures de les muixerangues eren totes religioses o no, el tema mereix un altre article. En tot cas algunes, sí. De fet, moltes. A més, al segle XVII qualsevol manifestació popular estava controlada per l'Església i només es toleraven en festes religioses".

És veritat que les moixigangues de Sitges, Vilafranca i Valls eren danses religioses, però no passava el mateix amb els castells i les muixerangues valencianes. Els castells van ser prohibits repetidament

pels arquebisbes de Tarragona (Bofarull, 2010). Joan Amades, un home profundament catòlic, com hem vist, va dedicar un capítol del seu estudi al "Sentit religiós del castell" (resumit, a Amades, 2001, 39-40) on parla, quasi exclusivament, de la moixiganga religiosa i del contrapàs. Sobre la muixeranga d'Algemesí, va afirmar que: "És interessant d'observar que els quadros plàstics que interpreten no tenen pas caràcter religiós ni al·ludeixen a episodis de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist com la nostra moixiganga, sinó que responen a idees objectives netament profanes" (Amades, 2005-2006, XIII, 166).

Joan Brugués (2014) ens proposa que "Intentem imaginar com una muixeranga del segle XVII intentaria representar aquest quadre escènic [el misteri de l'Ascensió]. D'entrada, farien un esforç important per assolir una estructura ben alta per enlairar al màxim d'alçada la Verge cap al cel. Això vol dir que seria l'estructura més alta i agosarada de les seves figures; l'Alta. La que més, de fet, estaria pronosticant els futurs ball de valencians i els nostres castells". En aquest fragment, el senyor Brugués confon diferents muixerangues: la marieta, l'alta i el castell. La marieta i la maria alta representen l'ascensió de santa Maria; l'alta és una torre de cinc pisos i, fins l'any 1999, era la figura més alta de la muixeranga d'Algemesí (Bofarull i Ferrer, 1999; Miralles, 1999), però els castells deriven d'una altra muixeranga anomenada "castell" (Bofarull, 2007). Aquesta teoria és l'única que considera "anxaneta" com un diminutiu. Té certa dificultat per a justificar que aquest àngel, a més de petit, sigui de sexe femení: "un àngel femení? D'entrada això del sexe dels àngels ja va quedar aclarit dogmàticament fa segles per l'Església: els àngels no tenen sexe" (Brugués, 2014).

De "geneta", l'animal

La teoria més nova fa derivar la paraula "anxaneta" de l'animal carnívor "geneta". Aquest animal també és conegut com a civeta, algàlia i "gat moro", perquè és originari d'Àfrica i el Pròxim Orient. Encara té un altre nom: "gat mesquer" perquè, prop dels genitals, hi té unes glàndules que segreguen una substància olorífera, el mesc, que s'ha utilitzat per en perfumeria i medicina.

En estat salvatge, la geneta només viu uns 10 anys però domesticada pot viure el doble de temps. Era un animal domèstic dels fenicis i els romans. Alguns autors creuen que la geneta no s'adapta als espais tancats, té un caràcter aspre i és de mossegada fàcil; un dels primers tractats de zoologia afirma que "Les civetes agafades joves poden, normalment, ser domesticades fàcilment i aleshores resulten ser tan

familiars i de natura tan bondadosa, com les adultes són ferotges i obstinades” (Brehm, 1895, 139).

Una geneta [Brehm, 1895]

El venecià Prospero Alpini, que viatjà a Egipte l'any 1580, hi veié genetes criades en gàbies de ferro, de les quals s'extreia mesc (Brehm 1895, 140); la seva pell també era molt apreciada. Quan els protagonistes del llibre *Ulls de gat mesquer* troben mort un d'aquests animals, tenen el següent diàleg: “- Quina pudor de mesc, bpef! Pobre gat!/ - La teva mare estarà molt contenta, amb la pell” (Barceló, 1984, 8-9).

Albert Turull (2005b) fou el primer que va insinuar que “Per al mot enxaneta hi hauria encara una tercera opció: que derivés del zoònim geneta”; però qui l'ha desenvolupat més és Jordi Bertran (2019). Un obstacle d'aquesta hipòtesi és com justificar la incorporació de la primera síl·laba. En un primer moment, Bertran va creure que era una prefixació, és a dir, l'adició d'un prefix (geneta > engeneta), però després va proposar que es podria tractar de l'aglutinació de l'article personal (en geneta > engeneta). Xavier Brotons (2020) creu que es tracta d'una epèntesi, és a dir, l'adició d'un fonema no etimològic (n), amb una segmentació errònia de l'article i el nom (la geneta > langeneta > l'angeneta).

Quina diferència hi ha entre el genet i la geneta?

Actualment, les dues teories amb més seguidors són les del “genet” i la “geneta”. Però hi ha un fet rellevant que no s'ha tingut prou en compte: Frederico Corriente creia que les paraules “jinete”, “enjaneta” i “gineta” tenen el mateix origen: la paraula “jineta (...) seria sencillamente un femenino metafórico eufemístico, alusivo a las depredaciones de este temido pequeño carnicero” (Corriente, 2003, 242), és a dir: la geneta és un animal que fa grans matances de

gallines, com els zenetes en feien de soldats enemics. No em consta que, fins ara, ningú hagi refutat aquesta afirmació. L'expressió "cavalcar a la geneta" confirma l'estreta relació entre aquestes dues paraules, ja que hi trobem la grafia "geneta" amb el significat de "genet".

Per tant, si la paraula "genet" és la mateixa que "geneta", tots els canvis ortogràfics i de pronúncia (prefixació, aglutinació, epèntesi, segmentació errònia, etc.) que es poden produir en una paraula, també són possibles a l'altra, amb un resultat pràcticament igual. És a dir: no hi ha cap diferència significativa en la seva forma.

Els anxanetes semblen genets?

Segons l'opinió del doctor Corriente, a l'edat mitjana els genets eren tan sanguinaris com les genetes. Per tant, tampoc no hi havia gaire diferència en el significat. Des d'aleshores, els instints i el comportament dels animals (genetes, cavalls, etc) no ha canviat substancialment, però sí que ha canviat l'ús que els humans fem dels cavalls.

A l'època antiga i medieval, el cavall era l'arma de guerra més efectiva que es coneixia. Això va canviar a partir de la invenció dels canons i, avui en dia, els cavalls tenen una valor militar marginal. Els cavalls són utilitzats, principalment, en funcions relacionades amb policia, protocol, folklore, circ, esport, etc. Un bon genet ja no és aquell que mata molts enemics, sinó el que té més habilitat, equilibri i bona comunicació amb el seu cavall.

Més d'una vegada s'ha dit que sembla que l'anxaneta cavalqui damunt de l'acotxador. Alguns polemistes han girat aquesta afirmació contra la teoria del "genet" amb l'argument que, quan aquesta paraula es va formar, l'anxaneta encara no s'encavalcava com ho fa actualment, sinó que pujava damunt de les espatlles o dels ronyons de l'acotxador (Bofarull, 2007; Bofarull, 2020). És a dir, creuen que només s'anomena "genet" al que està encavalcat amb un peu a cada costat del cavall (o d'una altra persona).

Crec que aquesta paraula té un ús més ampli, perquè indica, simplement, que algú està damunt d'una altra persona, animal o objecte. Per exemple, una frase ben coneguda diu que "mentre hi hagi ases, hi haurà qui anirà a cavall"; aquí el que "va a cavall" està damunt d'un altre en sentit figurat.

Fa uns cent anys, el ball de valencians d'Arbeca aixecava una torre de quatre pisos, cada un format per un número diferent de persones: "el

Piló (baixos) per vuit o deu; el segon, per tres; el tercer, per dos; i el quart, o cim, només pel jinete” (Solsona, 2010, 209). Així doncs, el ball de valencians d’Arbeca anomenava genet al nen que pujava a dalt de tot de la torre i es posava ben dret, perquè que no hi havia cap acotxador.

El piló del ball de valencians d’Arbeca [CPCTPC]

Els anxanetes semblen genetes?

Jordi Bertran (2019, 229-230) afirma que “Les dites populars referents a les genetes, com a saviesa hereva dels temps pretèrits, també traspuen alguna de les característiques que se li pressuposaven als enxanetes”. El diccionari Català-Valencià-Balear diu que aquest animal “si pot entrar en els galliners hi fa molta destroça xuclant la sang de les gallines”; i recull les expressions “cara de gineta”: sense vergonya; “cor de geneta”: cruel i traïdor; “més viu (o pòlissa, o traïdor, o dolent) que una geneta”: que no es deixa enganyar o que sap enganyar els altres; “pudir com una geneta”: molt pudent; “posar-se com una geneta”: irritar-se molt.

Guineus atacant un gall [Brehm, 1895]

La voracitat de les genetes és proverbial: "Estan perfectament dotades per a una vida de rapinya i només les mosteles les igualen en rapacitat. Totes les civetes tenen molta set de sang i ataquen qualsevol animal que creuen que poden vèncer"; "Aquest petit animal, malgrat la seva aparença elegant, té una cruel set de sang i una disposició audaç" (Brehm, 1895, 139 i 142).

Jaume Roig va dedicar a les dones tots els insults que coneixia, entre els quals no hi falten els noms de les males bèsties: "són alimanyes,/ serp tortuosa/ són e rabosa,/ mona, gineta,/ talp, oroneta,/ mussol, putput,/ gall, cutibut,/ aranya ab tela,/ tavà, alacrà,/ rabiós cà,/ la sangonera" (Roig, 1998, 121). Les genetes eren odiades pels pagesos fins al punt que les mataven no només per obtenir-ne la pell, sinó per evitar les matances de gallines. A Mallorca, per a tranquil·litzar algú, es diu que "ses genetes ja són fuites" (Coromines, 1980-2001, IV, 462).

Que un animal mati per a aconseguir aliment és comprensible, però matar animals i no menjar-se'ls és un acte de dolenteria; l'acusació de beure's la sang de les seves víctimes ens dona la imatge de la geneta com una feristela amb aficions macabres.

La imatge dels castellers en general i dels anxanetes en particular

Els castells són una activitat indiscutiblement col·lectiva: un anxaneta, tot sol, no en pot fer cap. Els castellers (i amb ells, els anxanetes) actuen al lloc més cèntric del poble, el dia de la festa major, al migdia, i no s'amaguen del que fan, sinó que busquen el

reconeixement popular. Els castells alegren el públic, com va dir Clavé (copiat a Català, 1979-1981, I, 116) "Quina gatsara, quina delícia causan al poble los braus xiquets". Crec que hi ha una diferència prou clara amb la geneta, un animal solitari, nocturn, fugitiu, nociu, macabre i odiat per la gent.

Alguns textos antics parlen malament dels balls de valencians i dels castellers: els tracten de bebedors, lladres, pagerols, rudes, sorollosos, atrevits, faltats d'urbanitat, fins i tot bàrbars i perillosos. En canvi, no conec cap text que parli malament dels anخانetes, tendres i innocents, comparables als àngels. Vegem-ne, només, alguns exemples: "Lo pobrissó, que encara té els morrets dolços de llet materna, dret com un ciri, amb les manetes a la faixa" (Pin, 1980:106); "¿Es un angelet baixat del cel que aprofita aqueixa escala per empujársen'hi?... Ah! es l'enganeta, ipobre enganeta! ipobre criatura!" (Vidal, 1895,6); "L'enganeta és l'àngel que corona el castell; en un moment donat aplega totes les mirades, totes les emocions i totes les alegries del públic embadalit en l'obra dels castell, i també els màxims planyiments si cauen" (Blasi, 1997, 25); "Ja es dalt, y'l pobret somreya quan la torre cau d'arrel; y encara, morint se'l vey a com, alsant los brassets deya: Sí, mare; amunt fins al cel" (Àngel Guimerà, copiat a Català, 1979-1981, I, 137).

Alguns polítics han utilitzat la imatge dels anخانetes [*Món Casteller*]

Crec que no hi ha cap argument per a descartar la possible relació de les paraules "anxaneta" i "genet". Per altra part, em costa molt identificar l'anxaneta dels castells amb un animal tan mal vist com la geneta. De totes maneres, la meva opinió té poc valor, perquè vaig ser anxaneta i en aquest tema segurament no sóc objectiu.

Joan Bofarull
Juliol de 2020

BIBLIOGRAFIA

- Amades, J (2001) *Els Xiquets de Valls*. Tarragona: El Mèdol (2 edició)
- Amades, J (2005-2006) *Costumari català*. Barcelona: Edicions 62 (3 edició, 16 volums)
- Barceló, J (1984) *Ulls de gat mesquer*. Barcelona: La Galera
- Bertran, J (2019) "De la geneta a l'enxaneta, natura i castells emparentats per la llengua". A: *Estudis de llengua i literatura catalanes LXXIII*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat
- Blasi, F (1997) *Els castells dels Xiquets de Valls*, Valls: Cossetània
- Bofarull, J (2010) "Nova descoberta sobre els orígens dels castells". A: *Castells*. Barcelona: Utopia global
- Bofarull, J i Ferrer, V (1999) "La Muixeranga d'Algemesí". A: *El Punt*. 1 d'octubre.
- Bramon, D (2005) "Un arabisme català a reivindicar: l'enjaneta dels castells humans". A: *Sacrum Arabo-Semiticum*. Homenaje al professor Federico Corriente. Saragossa, Instituto de Estudios Islámicos y del Oriente Próximo
- Bramon, D (2008) "Sobre l'origen de la paraula enjaneta". A: *L'Aleta Reus, Xiquets de Reus*, 76, 20
- Brehm, AE (1895) *Brehm's life of animals*. Chicago: Marquis & Company (traducció) <biodiversitylibrary.org>
- Català, P (1979-1981) *Món Casteller*. Barcelona: Dalmau (II volums)
- Coromines, J (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial (X volums)
- Corriente, F (1999) *Diccionario de arabismos y voces afines en iberoromance* Madrid: Gredos (2 edició)
- Covarrubias, S (1995) *Tesoro de la lengua castellana*. Madrid: Castalia
- Miralles, E (1999) "La Muixeranga d'Algemesí va fer història descarregant L'Alta". A: *El 3 de vuit*. 1 d'octubre
- Morera, E (191-) "Província de Tarragona". A: *Carreras Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Albert Martín
- Pin, J (1980) *La família dels Garrigas*. Barcelona: Edicions 62
- Roig, J (1998) *Espill o Llibre de les dones*. Barcelona, Edicions 62 i La Caixa ("MOLC") (5 edició)
- Solà, J (2006) "L'enxaneta". A: *Avui*, 23 d'abril

Solsona, L (2010) *Geni casteller: Articles de recerca històrica castellera*. Valls: Cossetània
Turull, A (2005a) "Castells: un invent català amb terminologia occitana". A: *Sàpiens*, 28, 15
Turull, A (2005b) *Resposta a una carta d'un lector*. *Sàpiens*, 32, 10
Vidal, C (1895) *Costums típics de la ciutat de Valls*. Ferrol: Pita

WEBGRAFIA

Alcover, AM i F Borja *Diccionari Català-Valencià-Balear* <dcvb.iecat.net>
Bofarull, J (2009) "Qui és l'autor del primer llibre sobre els castells?" <joanamades.cat>
Bofarull (2020) "L'origen de l'aleta". A: <festes.org>
Brotons, X (2020) "¿'Enxaneta' o 'anxeneta'? Insistent en l'etimologia del mot més casteller" <revistacastells.cat>
Brugués, J (2014) "L'ala de l'àngel (a propòsit del mot enxaneta)". A: <revistacastells.cat>
Carrera, M (2017) "Tres tombs pel Penyagolosa (IV). Darrera estació: «Atxaneta»" A: <botarga.cat>

Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya (Barcelona)
Centre per a la Promoció de la Cultura Tradicional i Popular Catalana (Barcelona)